

Gerçekten eserin okunması, incelenmesi bu istegin yerinde olduğunu anlatmaktadır. Anadolu'da geniş bir kaideye yayılan Bakır Çağının tolosları, küp mezarları çeviren tekerlek biçimli küçük yapıları ve Hititlerin düz taşıma tekniği ile yapılmış askerî binaları, belirli bir kaynağa bağlanamayan, başlangıç ve devamı takip edilemeyen kalıntılardır. Bunların aydınlatılması ve gelenek zincirinin kurulmasında mezar anıtlarının araştırılması büyük faydalar sağlayacaktır.

Arkeolojinin önemli konularından biri olan sahte kubbe ve kemerli mezar anıtlarını geniş ölçüde ele alan, bu problemin aydınlanmasında Anadolu'nun oynadığı rolü en olgun bir şekilde bize öğreten bu eser, mezar anıtlarının plân, teknik ve tarihleri bakımından elimizdeki kaynakların en değerlisidir. Ayrıca bu eser, mezar anıtlarının incelenmesi, uzak ve yakın ülkelerdeki paralelleriyle eşimsenmesi ve sonuçlar çıkarılması bakımından da örnek bir etüttür. Bundan başka, bununla kısa bir zaman devam etmiş ve az para harcemiş bir kazıyla dahi birinci sınıf eserlerin yazılabileceğini görüyoruz. Fotoğraf, resim ve plânların seçilişi, kullanılan kâğıdın einsi ve kitabın basılışı kusursuzdur. Uzak ülkelerin bir çok malzemesini bir araya toplıyan, onları kolay kullanılır bir duruma sokan bu eseri, arkeoloji edebiyatımıza kazandıran sayın Profesöre teşekkürü ödenmesi gereken bir borç biliriz.

Dr. TAHSİN ÖZGÜÇ

Kumarbi efsanesi: Eticeden tanzim, tercüme ve izaheden: Prof. H. G. Güterbock, Türkçeye

çeviren: Sedat Alp. Türk Tarih Kurumu yayınlarından VII. seri, No. 11 Ankara, 1945, 73 S.

Anadolu'nun en eski sakinlerinden olan Etilerin, Mısır ve Mezopotamya'da olduğu gibi, kendi dilleriyle yazıp bıraktıkları edebiyatlarına da nüfuz etmek, dünya kültür tarihi için bir ihtiyaçtı. Dikkatli ve titiz çalışmalarını diğer eserleriyle de bildiğimiz Prof. Güterbock, bu yeni eseriyle yalnız Anadolu'nun kültür tarihine hizmet etmekle kalmıyor, aynı zamanda, bu ihtiyacı da karşılamış bulunuyor. Eserin Hittitolojiye vakıf bir uzman tarafından türkçeye çevrilmesi ise, bu değeri katmerlendirmektedir.

Müellif eserini, tabletlerin sırası ve yayınları hakkında etraflı bir «Giriş» bahsinden sonra, «Metinler» ve «İzahlar» olmak üzere, iki bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde efsaneye ait tabletler dört kısma ayrılır. İkinci İzahlar bölümünde de I - Muhteva hakkında malûmat. II - Rolü olan tanrılar. III - Vakanın cereyan ettiği yer. IV - Diğer milletlerin efsaneleriyle karşılaştırma diye yine dört kısım vardır. Kitabın sonuna ayrıca bir «Hurri menşeli diğer Etice destan metinlerinin hülâsaları» eklenmiş ve bir de mukayeseli metin listesi verilmiştir. Biz, burada, birinci bölümün sadece özünü verecek, filolojik tahlilini dilecilere bırakacağız.

Metinlerin genel toplamından efsane şöyle anlaşılacaktır:

1. Gök kırallığı efsanesi. Tanrılar dünyasında bir gök kırallığı vardır. Bu kırallığın ilk sahibi tanrı Alalu'dur. Alalu'nun kırallığının dokuzuncu yılında tanrı Anu ona karşı muharebe ediyor ve Alalu aşağıya, karanlık toprağa sürülüyor. Fakat tahtı ele geçiren Anu'nun hâkimiyetinin

dokuzuncu yılında da tanrı Kumarbi ona karşı isyan ediyor; mücadele esnasında, Anu göğe kaçarken, Kumarbi onu ayaklarından yakalıyor ve babasının «diz» ini ısıyor, Anu'nun erkekliği onun içine dökülüyor. Anu, Kumarbi'ye «Seni üç korkunç tanrıya gebe bıraktım» deyince, Kumarbi derhal yuttuklarını tükürüyor. O zaman yer üç korkunç tanrıya gebe kalmış oluyor. Bunlardan birincinin adı okunmuyor (kırık ve bozuk metinlerden birinci tanrının Fırtına tanrısı olacağı tahmin ediliyor), ikincisi Aranzah (Dicle) nehri, üçüncüsü de tanrı Taşmışı'dur.

2 — Ullikummi şarkısı tahletlerinden Kummiya şehri kıralı olan Fırtına tanrısının Gök kırallığına da sahip olduğunu öğreniyoruz. Fakat Kumarbi ona karşı mücadele etmek için Denizle anlaşarak diyorit taşından bir mahlûk yaratıyor ve ona Ullikummi adını veriyor. Bu mahlûk denizin içinde günde bir arşın, ayda bir GAN gibi büyük bir süratle büyüyor; öyle ki Deniz onun ancak beline kadar gelmektedir. Yine Kumarbi'nin emri üzerine büyüyen çocuk tanrı Irşirra'lar vasıtasıyla, üzerinde yeri, göğü ve denizi taşıyan Upelluri'nin sağ omuzuna dikiliyor. Tanrılardan ilkin Güneş bu acayip mahlûku görüyor ve derhal Fırtına tanrısını ziyaret etmeğe (belki onun hakkında malûmat almağa) gidiyor. Güneş tanrısı hiçbir şey yiyemeyecek, içemeyecek kadar heyecanlı görünüyor (S. 22). Bunun üzerine Fırtına tanrısı ile kız kardeşi İstar Hazzi dağına (Hatay'daki Keldağa) çıkarak bu devasâ taşı görüyorlar. Bunun üzerine Hurri Olimp'i sayılabilecek olan Şepişa dağında bir tanrılar meclisi kuruluyor.

Diğer kırık parçalardan da tanrıların Ullikummi'ye karşı hiçbir şey yapamadıklarını ve Fırtına tanrısı ile

peyki Taşmışı'nun akıl kiralı Ea'ya başvurmağa karar verdiklerini öğreniyoruz. Taş çocuk Kummiya şehrinin kapısına geldiği zaman, bütün şehir gölge içinde kalıyor. İhtiyar ve donuk olan Upelluri'ye gelince, sırtındaki bu taş ona da rahatsızlık vermektedir. Nihayet bilge tanrı Ea, vaktiyle yeri ve göğü ayırmış olan bakır bir âletle taşı ayaklarından kesme suretiyle büyü yaparak, onu mahvediyor. Neticede, müellifin tahminine göre, Fırtına tanrısı tarafından yeniliyor.

Efsanenin kültür tarihine vereceği bilgi, müellifin tefsirlerini gösteren «İzahlar» bölümünde olduğu için, bizi bilhassa bu kısım ilgilendirecektir. Müellifin burada metinlerin muhtevası düzenleri ve bilhassa kırık parçaların yerleştirilme teklifleri hakkında yaptığı ince ve etraflı açıklamalarıyla (S. 36-44) kırık bir metin parçasındaki bir tek kelimeye bile kıymet verildiğini görüyoruz. Buna en iyi misal (S. 44) deki «işitti» kelimesinden çıkarılan yerinde ve doğru hükümdür. Bundan sonra destandaki iki muhalif tarafın şahısları teker teker takdim ediliyor. Destanda tarafsız kalan daha birçok tanrılar da vardır (S. 49). Bizim burada işaret edeceğimiz noktalar, eserde ihmal edilmiş değildir, sadece efsanenin bize verdiği intiba ile Profesörün yorumları arasındaki anlayış farklarıdır :

1 — Dikkat edilirse efsanede rolü olan tanrılar, kozmik varlıklarla, Hurri kavminin oturduğu bölgelerdeki dağ ve nehirlerin sembolik şahıslarıdır : Fırtına tanrısı, Güneş tanrısı, Deniz, Dicle nehri gibi. Buna göre, üzerinde yeri, göğü ve denizi taşıyan (S. 39), ihtiyar ve donuk Upelluri ile, diyorit taşından olan çocuğun da böyle bir varlığı temsil etmiş olmaları akla pek yakın geliyor. Profesörün şüphe etmesine rağmen (S. 59), biz Upelluri'nin

dünyayı temsil ettiğini zannediyoruz (S. 29, satır 29 ile karşıla).

Ullikummi'ye gelince, bu isimin Kummiya şehriyle ilgili olduğu, onun Kumarbi tarafından bu şehre musallat edilmesiyle de belli oluyor. İsmi başındaki "Ulli,, ekinin izahı için Hurri dili gramerinin ilerlemesini beklemek mecburiyetindeyiz; fakat bu ismin etimolojisinde "Kummiya'yi mahveden,, veya buna benzer bir mânanın saklı olduğunu keşfetmek için, Hurriceye vakıf olmağa lüzum yoktur kanaatindeyiz. Müellif Kummiya şehrinin Asur metinlerinde geçen Haphi civarında, Cizre'nin kuzeyinde olması ihtimalini ileri sürüyor. Halbuki biz bugün bu şehrin yerini kesin olarak tayin edebilecek durumdayız. Gerçi Asur metinlerinde üç tane Haphi gösterilir. Fakat bir Haphi yakınında olan Kudmuhi'nin klâsik çağlardaki Komagene olduğunu,¹ Komagene'deki Doliche'nin de Anadolu'nun buğa üzerindeki Fırtına veya Hava tanrısına muadil olan Juppiter Dolichenus'un vatanı olduğunu biliyoruz². Efsanemizde dahi Fırtına tanrısına "Kummiya kırılı,, denildiğine göre (S. 24), Kummiya şehri = Doliche, yani bugünkü Gaziantep'in 5 Km. kuzeyindeki Dülükköydür³.

Ullikummi bu şehrin kapısına geldiği zaman, şehir karanlıklar içinde kalıyor. Burada acaba bir güneş tutulması hâdisesi mi kastediliyor, yoksa Ullikummi, Kummiya şehri yanında büyük bir dağdır da, güneşin onun arkasından kayboluşu mu tasvir edilmek isteniyor? O da Fırtına tanrısı gibi, Kumarbi'nin oğlu olduğuna göre

(S. 46), mukaddes bir dağ tanrısı olması da düşünülebilir. Bahusus Hesiod'un Theogonie'sinde de Zeus'un Kronos'a tükürttüğü ilk taş bir kült âbidesi olarak Kilikya'ya dikilmişti. Bütün bunlara göre, Ullikummi'nin Hazzi dağından görülen mukaddes bir dağ olması çok muhtemeldir. Fakat bu mecazî mâna her ne olursa olsun efsane, vaka mahalini bize açıkça göstermektedir.

2. Vakanın cereyan ettiği yer, gerçi Hurri kültürünün yayılış sahasıdır. Fakat bu geniş sahanın hududu çizilmemiştir. Bilindiği üzere, Hurri kültür sahası kuzeyde bütün Kızılırmak havzasını içine almaktadır. Doğu sınırını ise Van bölgesi teşkil eder⁴. Zira Eti panteonunun başındaki Fırtına tanrısı Teşup ile karısı Hebat'ın isimleri, Hurri kültürünün Kızılırmak bölgesindeki yayılışını açıkça gösterdiği gibi, Fırtına tanrısı ile kız kardeşi İştar'ın üzerine çıkararak taş çocuğu gördükleri (S. 51) Hazzi dağı da Yazılıkaya mâbedinde temsil edilmiştir⁵. Bundan başka bizzat Kumarbi efsanesinin Boğazköy'de Etice yazılması, Hurri kültür tesirinin en iyi delilidir. Diğer taraftan efsanede yerin doğduğu tanrılardan biri olan Aranzah (Dicle) nehrinin mevcudiyeti ise, doğu hududu tastik etmektedir. Müellifin de, haklı olarak, dikkati çektiği gibi, efsane kati olarak denizi tanıyan bir kavmin hayalinden doğmuştur ve bu deniz ancak ve yalnız Akdeniz olabilir. O halde Hurri kültürünün sınırlarını, kaba taslak olarak, doğuda Fırat ve Van'dan, batıda Kızılırmak havzasından Akdeniz'e doğru indirilen itibarı

¹ Mustafa Kalaç, Sumeroloji araştırmaları, S. 1013, Not. 2 ile karşıla.

² Halil Demircioğlu, Tarih araştırmaları, S. 295.

³ Halil Demircioğlu, Der Gott auf dem Stier, Berlin, 1939, S. 14.

⁴ A. Götze, Hethiter, Churriter und Assyrer, Oslo, 1936, S. 106.

⁵ H. G. Güterbock, Belleten 26 (1943) S. 280.

bir hatla çevreleyebiliriz. Buna göre, yerleri henüz tayin edilemeyen Lalapaduva, Kandurna dağlarıyla, Hurri Olimpi diyebileceğimiz Şepişna dağı güney-doğu Anadolu'nun bu çevrede bulunan karışık dağ sistemi içinde aramak ve bulmak pek zor olacaktır. Burada sadece Etilerin edebi metinlerinde çok sevildiğine dayanılarak, Amanos'ların bir Olimp olabileceği ihtimalini ileri sürmek istiyoruz. Hupişna'nın Konya Ereğlisi (Klasik çağlardaki Kybistra) olması, keza Typhon'un Kilikya'da kabul edilmesi (S. 56) bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

3. Efsanenin cereyan ettiği sahadaki bütün bu coğrafi mevkiler arasında, zamanımıza göre, Fırat da, unutulmuş olmamalıdır. Denizin kızı Pirtapşuruhi'nin de Fıratı temsil etmiş olması düşünülemez mi? Bilindiği üzere, Fırat'ın akkadeçası Purattu'dur. Gerçi von Brandenstein aynı adın Hurri'lerde biraz değişik olarak Puranti şeklinde kullanıldığını tesbit etti⁶. Bundan başka sondaki «hi» ekinin Hurricede bir nishet eki olduğunu da biliyoruz. Biz burada sadece efsanenin coğrafi insicamının yardımıyla bu sonuca varmayı düşündük.

4. Müellif, destanın düzeldiği zamanı tarihlemeye de, yine haklı olarak, temas etmemiştir. Gerçi S. 15 de araba üstündeki savaş ve S. 30 da Fırtına tanrısının denize giderken arabaya binmesi, kronoloji için ipucu verir gibi görünmektedir. Fakat eserde maalesef bir eksiklik teşkil eden metin transkripsiyonu bulunmuş olsaydı, burada arabanın mutad GIŞGIGIR idogramıyla değil, Teşup'u İmamkulu âbidesinin gösterdiği gibi⁷, «gece»

ile «gündüz» anlamına gelen Hurri ile Şeri isimli iki buğa koşulmuş (S. 49) başka bir araba (GIŞ.MAR.GID.DA) dan bahsedildiği anlaşılmış olurdu.

Bir de Vaşitta (S. 45) ve Şuvaliatta (S. 48) adlarının âri olduğuna temas edilmemiş. Bu isimler, herhalde M. Ö. 1500 den, yani Mitanni'lerin Önasya'ya gelmelerinden sonra efsaneye girmiş olmalıdır.

Efsanede bilge Ea'nın Ullikummi'nin ayaklarının altına (?) kestiği (S.30) bakır alet dahi kronoloji için bir yardımcı vasıta olamaz, zira eskiden tahta veya bakırdan yapılan birçok eşyalar, demirden yapılmaya başlandıktan sonra da bakır (URUDU) idogramıyla yazılmakta devam etmiştir⁸.

5. Diğer milletlerin efsaneleriyle mukayese bahsi, denilebilir ki, hiç kurnusuzdur. Bütün klâsik kaynaklar incelenmiş, Ras - Şamra metinlerinin ortaya çıkmasıyla Bybloslu Philo'nun Sanhun-Yaton'a atfen verdiği bilginin doğruluğu gösterilmiş; Babil, Hurri, Fenike, Yunan efsanelerindeki tanrı nesillerinin şecereleri ve maceraları karşılaştırılmıştır. Ancak efsane heyeti umumiyesiyle tarihe, kültür tarihine ne vermiştir? Anlaşılan müellif, evvelâ, bir filolok olduğu için, bu noktaya temas etmek istememiştir.

Efsane, herşeyden evvel, Hurri kültür sahasını bir kere daha doğru olarak tesbit etmemize yararmıştır. Sonra da yüksek Sumer kültürünün tesiri altında nasıl kendisine has bir tekâmüle eriştiğini göstermiştir. Bundan başka efsane, Sumer kültürünün yayılmasında Hurri'lerin yapmış ol-

8 Karşıla, Anitta kitabesi, Hronzy, Archiv Orientalni 1, S. 274 satır 75 de taht, tahta idogramıyla yazıldığı halde sonundaki ANBAR-demirden dolayı "demirden bir taht, diye tercüme edilir.

6 Von Brandenstein, KUB XXVII mukademesi, S. IV.

7 H. Th. Bossert, Altanatolien, No. 563.

dukları aracılığı da açıkça belirtmektedir. Bu düzenli tanrı nesilleri sistemi tamamen Sumer mahsulüdür⁹. Gök kırallığı akidesi, tanrıların yaradılış motifleri hep Sumerlidir. Ancak denilebilir ki, Hurri'ler bu efsanede Sumer'lerin Cosmogonie'si (Dünyanın kuruluşu) ile Theogonie'sini (Tanrıların yaradılışını) birbirine karıştırmışlardır.

Destanın edebî değerine gelince, burada ne Gılgamış destanında görülen Faustik şiir¹⁰, ne de Lugal-e eposundan öğrendiğimiz didaktik bir karakter vardır¹¹. Yalnız belki en eski sembolik edebiyata bir nümune teşkil eder. O halde, efsanenin dünya kültür tarihine verdiği kazanç nedir?

Fikrimizce, efsane, herşeyden evvel, dünya kültür tarihinde iki kutup, ayrı ayrı bir şark ve bir garp noktaları olmadığını, dünya kültürünün birleşik bir bütün teşkil ettiğini göstermiştir. Eğer biz kültürlere "şarklı,, veya "garplı,, diyorsak, bu özün başkalığının ifadesi değil, sadece dış görünüş hatlarının başka başka kültür çevrelerinde iktisap ettiği nüans farklarından ileri gelen bir halin ifadesidir. Yani Mezopotamyalıların zengin muhayyalesinin mahsulleri, Hurriler, Etiler vasıtasıyla Akdeniz kıyılarına kadar geliyor, burada Fenikeliler ticaret mallarıyla beraber Şark'ın mânevî mahsullerini de Yunanlılara taşıyorlar, burada işleniyor, cilâlanıyor ve bugünkü medeniyetimizin dayandığı parlak, beyaz mermer kaide-leri teşkil ediyor. Ras-Şamra metinleri

şark ile garp arasındaki bu irtibat yolunu isbat etmemiş olsaydı bile, biz bu efsanenin menşeyinin şarklı olduğunu, ihtiva ettiği şark mistisizmi ile yine anlıyacaktık. Kummiya kırallı, Anu'ya topraktan geldiğini söylüyor (S. 14). Sumer felsefesinin Tevrat yoluyla şarkın bütün dinî akidelerine esas olan bu fikir, efsanenin felsefesine hiç şüphe edilmeden "şarklı,, damgasını vurmaktadır. Zira Sumerlerin Hilkat destanında insanın çamuru Kingu'nun kirli kanıyla yoğurulur. Keza birçok defa geçen (S. 14 de mükerrer; 18, 35) "yedi defa,, lâfzı da şarka mahsus kıymetli bir sayıdır. Amarna mektuplarında bütün şehir beyleri firavuna "yedi defa ve yedi defa,, secede ederler. Aynı suretle koruyucu tanrı LAMA'nın vücudu kıyılıyor, fakat o, yine ölmüyor. Bunu biz Mezopotamya'nın Tufan efsanesinde ebedî hayatı arayan, fakat onun yalnız tanrılara ait olduğunu anlayan Gılgamış destanı ile de öğreniyoruz¹². Bu motif de Yunanlıların dinî spekülasyonlarına esas olmuştur.

Neticede görülüyor ki, Kumarbi efsanesinin dünya kültür tarihine verdiği kazanç büyük olmuştur. Bozuk ve eksik bir yığın tableti düzenlemek ve ondan derli toplu bir mâna çıkarmak için sabırlı ve dikkatli bir çalışmayı gerektiren ve bunu hakkıyla başaran bu eser için sayın profesöre teşekkür ederiz.

Dr. FÜRÜZAN KINAL

9 B. Landsberger, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi III, 2 (1945) S. 143.

10 Muzaffer Ramazanoğlu, Gılgamış destanı, Methal, S. 9.

11 Kemal Balkan, Sumeroloji araştırmaları, S. 888,

12 Muzaffer Ramazanoğlu, Gılgamış destanı, İstanbul, 1942, S. 83 ve 96.